

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ БЕЛОРУССКОГО ЯЗЫКА В РАБОТАХ В. И. КУЛИКОВИЧА

С. А. ВАЖНИК¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Аннотация. Владимиру Ивановичу Куликовичу 10 июня 2027 г. исполнилось бы 60 лет, если бы не остановилось сердце этого замечательного и талантливого человека, ученого, педагога... Подводятся промежуточные итоги научной деятельности известного белорусского исследователя, более 30 лет работавшего в области теоретических и практических проблем белорусской орфографии. В ближайшем будущем найдутся небезразличные исследователи, которые изучат все работы Владимира Ивановича, часто новаторские по своей сути, и подробно опишут его большой вклад в белорусское языкознание. В. И. Куликович не завершил свое докторское исследование об орфографической системе белорусского литературного языка, но оставил после себя ряд научных работ, учебных пособий и словарей, в которых рассматриваются проблемы белорусской орфографии.

Ключевые слова: орфографическая система белорусского литературного языка; орфографические нормы; культура белорусской речи; издательское дело; история белорусской книги.

ТЭАРЭТЫЧНЫЯ І ПРАКТЫЧНЫЯ ПРАБЛЕМЫ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ Ў ПРАЦАХ У. І. КУЛІКОВІЧА

С. А. ВАЖНИК^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Анатацыя. Уладзіміру Іванавічу Куліковічу 10 чэрвеня 2027 г. споўнілася б 60 гадоў, калі б не спынілася сэрца гэтага таленавітага чалавека, вучонага, педагога... Падводзяцца прамежкавыя вынікі навуковай дзейнасці вядомага беларускага даследчыка, які больш за 30 гадоў працаваў у галіне тэарэтычных і практычных праблем беларускай арфаграфіі. У хуткім часе знойдуцца неабякавыя даследчыкі, якія азнаёмяцца з усімі працамі Уладзіміра Іванавіча, часта наватарскімі па сутнасці, і падрабязна апішуць яго вялікі ўнёсак у беларускае мовазнаўства. У. І. Куліковіч не завяршыў сваё доктарскае даследаванне аб арфаграфічнай сістэме беларускай літаратурнай мовы, але пакінуў пасля сябе шэраг навуковых прац, вучэбных дапаможнікаў і слоўнікаў, у якіх апісваюцца праблемы беларускай арфаграфіі.

Ключавыя словы: арфаграфічная сістэма беларускай літаратурнай мовы; арфаграфічныя нормы; культура беларускага маўлення; выдавецкая справа; гісторыя беларускай кнігі.

Образец цитирования:

Важник С.А. Тэарэтычныя і практычныя праблемы беларускай мовы ў працах У. І. Куліковіча. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2026;2:80–84.
EDN: XIUBFQ

For citation:

Vazhnik S.A. Theoretical and practical problems of the Belarusian language in the works of U. I. Kulikovich. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2026;2:80–84. Belarusian.
EDN: XIUBFQ

Автор:

Сергей Александрович Важник – кандидат филологических наук, доцент; профессор кафедры белорусского языкознания, декан филологического факультета.

Author:

Syarhey A. Vazhnik, PhD (philology), docent; professor at the department of Belarusian linguistics, dean of the faculty of philology.
vazhnik@bsu.by
<https://orcid.org/0009-0000-1679-0746>

THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF THE BELARUSIAN LANGUAGE IN THE WORKS OF U. I. KULIKOVICH

S. A. VAZHNIK^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliezhnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

Abstract. On 10 June 2027, U. I. Kulikovich would have turned 60 years old, had not the heart of this remarkable and talented man, scientist, and teacher stopped beating. This article summarises the interim results of the scientific work of the renowned Belarusian researcher, who spent more than 30 years working on the theoretical and practical problems of Belarusian orthography. There will be concerned researchers who will study all of Vladimir Ivanovich's works, often groundbreaking in nature, and thoroughly describe his significant contribution to Belarusian linguistics. U. I. Kulikovich did not complete his doctoral research on the orthographic system of the Belarusian literary language, but he left behind a number of important scholarly works, textbooks, and dictionaries that highlight the problems of Belarusian orthography.

Keywords: orthographic system of the Belarusian literary language; orthographic norms; culture of Belarusian speech; publishing; history of the Belarusian book.

Уводзіны

Як натура творчая і шматбаковая, Уладзімір Іванавіч Куліковіч праявіў сябе ў розных іпастасях: як настаўнік ад Бога (выкладаў беларускую мову і літаратуру на філалагічным факультэце БДУ, у Ліцэі БДУ і Беларускай дзяржаўнай тэхналагічнай універсітэце), арганізатар алімпіяд па беларускай мове, міжнародных навуковых праектаў і канферэнцый, семінараў для настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры ў абласных установах адукацыі, майстар-класаў па беларускай арфаэпіі і арфаграфіі з дыктарамі і карэспандэнтамі Белтэлерадыёкампаніі, журналістамі папулярных СМІ, а таксама як галоўны рэдактар часопіса «Роднае слова» і галіновай серыі «Прынт- і медыятэхналогіі» часопіса «Труды БГТУ», дасведчаны перакладчык і сур'ёзны навуковец. Якраз апошняя іпастасі і будзе прысвечаны наш артыкул. Увазе чытача прапануецца адна з неапублікаваных прац вучонага, якая, несумненна, неаднаразова будзе працытавана ў навуковых працах.

Матэрыялы і метады даследавання

Матэрыяламі даследавання сталі персанальныя дакументы Уладзіміра Іванавіча: індывідуальны план працы дактаранта, спіс публікацый па тэме дысертацыі, складзены У. І. Куліковічам, справаздача за першае паўгоддзе другога года навучання ў дактарантуры, індывідуальны план на другое паўгоддзе другога года навучання ў дактарантуры.

Пры правядзенні даследавання былі выкарастаны наступныя метады: апісальны, лінгваперсаналагічны і сацыялінгвістычны.

Вынікі і іх абмеркаванне

Манаграфію «Тэарэтычныя і практычныя праблемы беларускай мовы ў працах У. Дубоўкі» [1] Уладзімір Іванавіч падпісаў мне так: «Сярожку Аляксандравічу з удзячнасцю, павагай і з пажаданнем – БЫЦЬ! Мы яшчэ “паваюема”!». Дата подпісу – 25.08.2011. Амаль 15 гадоў адмерыў Усявышні У. І. Куліковічу на «паваюема»...

Сёння ў праекцыі на асобу і навуковыя дасягненні Уладзіміра Іванавіча некалькіх-настальгічна гучаць наступныя словы вядомага хіта ўсіх часоў і народаў А. Пахмутавай і М. Дабранравава:

Как молоды мы были,
Как молоды мы были,
Как искренне любили,
Как верили в себя...¹

Магчыма, тэкст гэтага савецкага шлягера калісьці пераклаў Уладзімір Іванавіч і спяваў пад свой легендарны гармонік... Так і хочацца прамовіць: «Даставай, Уладзь, гармонік!»

¹Доброурава Н. Как молоды мы были // Нотный архив России : сайт. URL: <https://notarhiv.ru/ruskomp/pahmutova/stranizi/Kakmolodymybyli.html> (дата обращения: 08.06.2026).

Дарэчы, блізкія і сябры Уладзіміра Іванавіча ведаюць, што самай любімай яго песняй была «Даставай, Язэп, гармонік!» Л. Пранчака. Сёння некаторыя словы з гэтай песні ўспрымаюцца інакш:

Даставай, Язэп, гармонік!
Вечар сцэле туманы.
Заіграй, а мы – успомнім
Дні без тлуму і мань...²

Калі ісці за логікай тэксту вядомай песні, «першы тайм» Уладзімір Іванавіч адыграў яшчэ ў 2011 г. Выхадам манаграфіі, прысвечанай мовазнаўчаму ўнёску У. Дубоўкі, У. І. Куліковіч, па сутнасці, падвёў вынікі свайго кандыдацкага даследавання. Але ўжо на ўзроўні кандыдацкай дысертацыі, абароненай ім у 2001 г., назіраецца цікавасць Уладзіміра Іванавіча да праблем беларускай арфаграфіі. Чацвёртая глава манаграфіі цалкам прысвечана беларускай арфаграфіі. Так, у раздзеле 4.1 «Упарадкаванне тэрміналогіі» разглядаюцца падоўжаныя зычныя, згукі і іншыя пытанні. Раздзел 4.2 арыентаваны на праблемы ўдасканалення арфаграфічных норм: правапіс у, ў, прыстаўных галосных, прыстаўных зычных, падоўжаных зычных [1, с. 3, 89–118].

Увогуле знакавым з’яўляецца зварот лінгвіста з душой паэта да навуковай творчасці У. Дубоўкі – «геніяльнага мастака слова, чыя творчасць вызначаецца метафарычнасцю, удалай аўтарскай слова-творчасцю, нацыянальнай скіраванасцю» [1, с. 9]. У манаграфіі ва ўводзінах і ў главе 1 «Фарміраванне лінгвістычных поглядаў У. Дубоўкі» Уладзімір Іванавіч па сутнасці падае моўны зрэз перыяду (1920-я гг.), на які прыпадае беларусізацыя, калі нацыянальная інтэлігенцыя, у тым ліку і сам У. Дубоўка, «сваёй працай аспрэчыла досыць пашыранае тады меркаванне пра “беспersпектыўнасць” вывучэння беларускай мовы, літаратуры і культуры, прадэманстравала ўсяму свету вялікія здольнасці, прафесіяналізм, шчырае жаданне ўзняць на высокі ўзровень да гэтага прызнаваную не ўсімі нацыянальную мову беларусаў» [1, с. 7–8]. Толькі за адно дзесяцігоддзе, як піша У. І. Куліковіч, сфера ўжывання беларускай мовы ахапіла асвету, навуку, культуру, справядства. Якраз у 1920-я гг. адбывалася станаўленне лінгвістычнай думкі Беларусі, немалаважную ролю ў якой адыгралі не толькі прафесійныя моваведы, але і таленавітыя паэты, прэзідэнты і драматургі. Недаравальна, на думку Уладзіміра Іванавіча, не ўлічваць сёння погляды мастакоў слова, якія недастаткова даследаваны [1, с. 7–8].

У. І. Куліковіч знайшоў свайго паэта, у якім яму падабаецца ўсё, у тым ліку яго думкі адносна феномена мовы, яе паходжання, утварэння фанетычнай, графічнай і лексічнай сістэм беларускай мовы [1, с. 3, 17–88].

«Другі тайм» у выкананні Уладзіміра Іванавіча, на нашу думку, быў больш выніковы. Кола ўласна навуковых аспектаў, у рэчышчы якіх працаваў У. І. Куліковіч, было вельмі шырокім: нармалізацыя арфаграфічнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы, культура беларускага маўлення, моўная кампетэнцыя школьнікаў і студэнтаў, выдавецкая справа (сучасная выдавецкая практыка, рэдакцыйна-выдавецкая падрыхтоўка выданняў), гісторыя кнігі і кнігадрукавання, інфармацыйная культура асобы ў свеце і Беларусі, сучасныя інфармацыйныя тэхналогіі пры вывучэнні беларускага правапісу і нават мангольская пісьменнасць.

Яшчэ адна пачэсная місія даследчыка – папулярызацыя ведаў пра беларускую мову. У гэтай сферы Уладзімір Іванавіч быў прафесіяналам, які не меў сабе роўных. Апошні «лінгвістычны рынг» ён правёў у якасці старшыні журы абласнога этапу Рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове і літаратуры, якая адбылася 13–16 студзеня 2026 г. у Віцебску. Судзіў Уладзімір Іванавіч, як і заўсёды, з клопатам пра настаўніка і вучня! Такое было яго жыццёвае і творчае крэда.

Пры ўсёй шырыні інтарэсаў У. І. Куліковіч аддаваў прыярытэт любімай справе – даследаванню беларускага правапісу. Несумненна, багацце тэм і падыходаў, праз якія Уладзімір Іванавіч разглядаў «універсальнае» і «спецыфічнае» ў беларускай арфаграфіі, уражвае. У яго працах асвятляюцца як тэарэтычныя, так і практычныя праблемы беларускай арфаграфіі: арфаграфічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы, арфаграфічныя тэрміны на старонках вучэбных дапаможнікаў для школы і ўстаноў вышэйшай адукацыі, актуальная правапісная сітуацыя ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, арфаграфічныя і іх тыпы ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, тыпалогія арфаграфічных памылак на старонках СМІ, прычыны арфаграфічных памылак у сучаснай беларускай літаратурнай мове, моўная асоба настаўніка (арфаграфічны аспект), матывацыя арфаграфічна граматычнага пісьма сярод школьнікаў і студэнтаў, архаічная арфаграфія ў першых беларускіх чытанках, падручніках і граматыках, архаічная арфаграфія сучаснай беларускай мастацкай літаратуры, прынцыпы распрацоўкі канцэпцыі вучэбнага дапаможніка для настаўнікаў «Дынаміка арфаграфічнай нормы сучаснай беларускай мовы», арфаграфічныя правілы

²Пранчак Л. Даставай, Язэп, гармонік // Кнігі онлайн. URL: <https://knihi-online.com/biblija-dla-kachanaj-leanid-prancak.html> (дата звароту: 08.06.2026).

і моўныя тэндэнцыі ў дачыненні да новай запазычанай лексікі, змены ў беларускім правапісе ў канцы XX ст. – пачатку XXI ст., графіка-арфаграфічныя інавацыі ў сучасным беларускім правапісе, актуальнасць стварэння арфаграфічнага слоўніка «Ужыванне і напісанне прыставак і часціц не (ня), ні (ані)».

На прыкладзе навуковага ўнёску Уладзіміра Іванавіча ў чарговы раз пераконваемся: доктарскія дысертацыі «выношваюцца», як доўгачаканае дзіця, досыць доўга, а не пішуцца, як сучасныя «скараспелкі», за тры – чатыры гады... Сёння абсалютна правільна ў нашай краіне ставяцца наступныя пытанні: навошта тая ці іншая праца напісана і якую праблему яна вырашыла ці вырашае? Усе без выключэння «арфаграфічныя» працы Уладзіміра Іванавіча вырашаюць надзённыя праблемы беларускага грамадства, таму што ўсе яны скіраваны на практыку школьнага і ўніверсітэцкага выкладання беларускай мовы, сучаснага кнігадрукавання, рэдагавання рэспубліканскіх і мясцовых СМІ. Так, сярод прыватных праблем, разгледжаных У. І. Куліковічам, назавём наступныя: рэдактар і арфаграфія, узор падручніка па беларускай арфаграфіі для рэдактараў, арфаграфічнае рэдагаванне тэксту, уплыў сучаснай арфаграфіі на арфаэпію дыктараў і карэспандэнтаў беларускага тэлебачання, праблемныя аспекты аўтаматычнага перакладу з рускай мовы на беларускую мову (рэдактарскі аспект). Парады рэдактару чырвонай ніткай праходзяць праз публікацыі Уладзіміра Іванавіча апошнія 15 гадоў. Адзначым істотныя вучэбна-метадычныя публікацыі аўтара: «Практыкум па беларускай арфаграфіі для рэдактараў» [2], электронныя вучэбна-метадычныя комплексы па вучэбных дысцыплінах «Рэдагаванне даведачнай літаратуры», «Гісторыя кнігі і кнігадрукавання», «Дынаміка нормаў сучаснай беларускай мовы».

Падрыхтоўка школьных настаўнікаў, выкладчыкаў устаноў вышэйшай адукацыі, кнігавыдаўцоў, рэдактараў, карэктараў, журналістаў, якія філігранна валодаюць абедзвюма дзяржаўнымі мовамі, – гэта найважнейшая задача, якую дазваляюць вырашаць тэарэтычныя і практыкаарыентаваныя працы вучонага.

Першая публікацыя У. І. Куліковіча па тэме доктарскай дысертацыі – вучэбны дапаможнік для настаўнікаў і вучняў «Беларускі правапіс: правілы, заданні, кантрольныя работы» – датуецца 1998 г. [3]. Першыя артыкулы для часопісаў, якія ўваходзяць у спіс Вышэйшай атэстацыйнай камісіі, – 2003 г. [4–8]. Усяго па тэме доктарскай дысертацыі Уладзімірам Іванавічам напісаны больш за 80 прац, сярод якіх 27 публікацый для часопісаў, што ўваходзяць у спіс Вышэйшай атэстацыйнай камісіі, 14 вучэбных дапаможнікаў, 5 слоўнікаў, 3 электронныя вучэбна-метадычныя комплексы і інш. У раздзеле «Бібліяграфічныя спасылкі» прыводзім апошнія артыкулы даследчыка, датаваныя 2026 г. [9–11]. Такая публікацыйная актыўнасць сведчыць пра плённую работу даследчыка з фактычным матэрыялам.

На другое паўгоддзе другога года навучання ў дактарантуры У. І. Куліковіч запланаваў падрыхтоўку двох манаграфій («Арфаграфічная рэпрэзентацыя націску ў беларускай мове: нормы, правілы, тэндэнцыі» і «Трансфармацыя правіл беларускай арфаграфіі ў XX–XXI стст.: гісторыка-лінгвістычны аналіз»), а таксама стварэнне тэрміналагічнага слоўніка «Беларускае пісьмо: паняцці і тлумачэнні». Апрабіраваць вынікі даследавання ён збіраўся на пяці навуковых канферэнцыях. Акрамя вышэйпералічанага, былі прадугледжаны падрыхтоўка дакументацыі для гранта, збор і сістэматызацыя фактычнага матэрыялу, арганізацыя семінараў для настаўнікаў у інстытутах павышэння кваліфікацыі. У дачыненні апошняга віду дзейнасці дактаранта заўважым, што Уладзімір Іванавіч не мог абысціся без «сцэны»... Для яго своеасаблівай прышчэпчай натхнення былі прадметныя алімпіяды і семінары для настаўнікаў, на якіх ён атрымліваў задавальненне ад камунікацыі са школьнікамі і настаўнікамі. Праца з аўдыторыяй была стыхіяй, якая давала У. І. Куліковічу і моц, і натхненне, і ідэі для новых подзвігаў.

Як бачым, доўгія 28 гадоў Уладзімір Іванавіч падступаўся да доктарскай дысертацыі, хоць і лічыўся галоўным спецыялістам па арфаграфіі сучаснай беларускай літаратурнай мовы. І, я ўпэнены, у свой час адбылася б яе паспяховая абарона, калі б не праблемы са здароўем... Вечная памяць!

Апошняя «мемарыяльная» камунікема пераводзіць бег нашых думак у катэгорыю «быў». А працы У. І. Куліковіча сведчаць пра тое, што ён ёсць і будзе, прычым столькі, колькі мы будзем памятаць яго і колькі будуць запатрабаванымі ў навуковым дыскурсе яго працы. Усё, што мог, ён ужо зрабіў. Астатняе залежыць зараз толькі ад нас і новых пакаленняў апантаных філолагаў-беларусістаў, неабыхавых да лёсу роднай мовы. І хочацца, каб нехта з іх – з беларусазнаўцаў новага пакалення – стварыў новы слоўнік або напісаў новую манаграфію па тэарэтычных і практычных праблемах беларускай мовы, як гэта некалі зрабіў таленавіты хлопчык з Ашмян, а зараз – без пяці хвілін доктар навук Уладзімір Іванавіч Куліковіч. Шкада, што доктарскія ступені не прысвойваюцца пасмяротна...

Развітацца не паспелі,
Развітацца не змаглі,
Не казалі, што хацелі,
Што на потым бераглі...³

³Пранчак Л. Даставай, Язэп, гармонік...

Заклучэнне

Як казаў класік, вялікае бачыцца на адлегласці. Але ўжо зараз бачна, што мы згубілі адмысловага чалавека і таленавітага вучонага, які, не шкадуючы сябе, аддаў працаваў на ніве беларускай арфаграфіі. Праблема ў тым, што на сёння пакуль не бачна таго, хто падхапіў бы сцяг... Уладзімір Куліковіч быў апошні... з арфаграфістаў...

Не забыть нам любимые лица,
Не забыть нам родные глаза.
Ничто на земле не проходит бесследно,
И юность ушедшая все же бессмертна...⁴

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Куліковіч УІ. *Тэарэтычныя і практычныя праблемы беларускай мовы ў працах У. Дубоўкі*. Мінск: Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы; 2011. 165 с.
2. Куліковіч УІ. *Практыкум па беларускай арфаграфіі для рэдактараў*. Мінск: Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы; 2021. 292 с.
3. Куліковіч УІ. *Беларускі правапіс: правілы, заданні, кантрольныя работы*. Мінск: Завігар; 1998. 280 с.
4. Куліковіч УІ. Тавары для дома ці тавары для дому? *Роднае слова*. 2003;2:32–34.
5. Куліковіч УІ. Правапіс мяккага знака і апострафа. *Роднае слова*. 2003;2:57–60.
6. Куліковіч УІ. Канчаткі назоўнікаў у родным склоне: -а (-я) ці -у (-ю). *Роднае слова*. 2003;3:45–49.
7. Куліковіч УІ. Ужыванне вялікіх літар: найменні асобаў. *Роднае слова*. 2003;4:69–72.
8. Куліковіч УІ. Ужыванне вялікіх літар: прыметнікі і прыслоўі, утвораныя ад уласных назоўнікаў. *Роднае слова*. 2003;5:68–69.
9. Куліковіч УІ. Сучасныя правілы беларускай арфаграфіі як адзін з аспектаў характарыстыкі моўнай асобы настаўніка. *Роднае слова*. 2026;1:42–44.
10. Куліковіч УІ. Сучасная правапісная сітуацыя ў беларускай мове: на матэрыяле энцыклапедычных выданняў для школьнікаў. *Роднае слова*. 2026;2:50–53.
11. Куликович В.И., Мунхцэцэг Э. Белорусская и монгольская письменность: универсальные закономерности и специфические черты. *Труды БГТУ. Серия 4, Принт- и медиатехнологии*. 2026;1:47–53.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 11.06.2026.
Received by editorial board 11.06.2026.

⁴Добронравов Н. Как молоды мы были...